

GÖKTÜRKÇEDEKİ 𐰉 (ny) RUNASI ÜZERİNE

Osman Fikri SERTKAYA*

Özet

Göktürk alfabesindeki bazı runaların okunuşuyla ilgili geçmişte olduğu gibi bugün de farklı görüşler bulunmakta ve ‘𐰉’ runasının okunuşu ile ilgili farklı görüşler ileri sürülmektedir.

Bu makalede Göktürk harfli metinlerdeki ‘𐰉’ ny runasının okuma sırasının yn olması gerektiği görüşünün doğru olmadığı; söz konusu runanın okuma sırasının ny olması gerektiği vurgulanmakta ve Uygur harfli bir metinle de bunun sağlanması yapılmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Göktürkçe, Göktürk alfabesi, ‘𐰉’ runası, ny runasının okuma sırası

ABOVE ‘𐰉’ (ny) RUNE IN GÖKTÜRK LANGUAGE

Abstract

There are different opinions about some runes reading of Göktürk alphabet today as in the past. Different opinions have been suggested about reading the ‘𐰉’ rune.

In this article, it is being emphasized to not true that opinion of the reading order of ‘𐰉’ ny rune yn should be in Göktürk letters text, point at issue should be ny the reading order of rune and it is being done to proof with Uighur letters text to.

Keywords: Göktürk language, Göktürk alphabet, ‘𐰉’ runes, the reading order ny runes.

Elektronik ortamda yayımlanan TEKE, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi (1/3, 212, s. 16-22)’nde Sayın meslektaşım Prof. Dr. Önder Çağırın’ın “Köktürk Türkçesi’ndeki bir çift ünsüz işareti ‘𐰉’ üzerine” başlıklı bir yazısı yayımlandı.

Önder Çağırın bu yazısında Köktürk alfabesindeki ny runasının Türkologlar tarafından genellikle -ny- sırasıyla -ny- ve -ny şeklinde okunduğunu, ancak kendisine göre bu runanın -yn- sırası ile okunması gerektiğini söylemekte, bu iddiasına dayanak olarak da -nç-, -nt-, -ng-, -ny- ünsüz çiftlerinde n ünsüzünün ağız açıklığı derecesinin 2 (iki), ç, t, g ünsüzlerinin ise 0 (sıfır) olduğundan hareketle n ünsüzünün önde gelmesi gerektiğini, benzer bir durumun -lt- ünsüz çiftinde de olduğunu, l ünsüzünün ağız açıklığı derecesinin 3 (üç), t ünsüzünün ağız açıklığı derecesinin ise 0 (sıfır) olması dolayısı ile ünsüz sırasının -lt- olduğunu söyleyip, buna karşılık -ny- ünsüz çiftinde n ünsüzünün ağız açıklığı derecesinin 2 (iki), y ünsüzünün ağız açıklığı derecesinin ise 3 (üç) olması dolayısıyla ünsüz çiftinde sıralamanın -ny- değil, -yn- olması gerektiğini ileri sürmekte ve bu görüşünü doğru kabul ederek anyıg, anyıt-, azkıny, çıgany,

* Prof. Dr.; İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ofsertkaya@myinet.com.

kitany, *kony*, *tonyukuk* kelimelerinin *aynıg*, *aynıt-*, *azkıyna*, *çıgayn*, *kitayn*, *koyn*, *toynukuk* şekillerinde okunması gerektiğini iddia etmektedir. Yine bu iddiasına dayanarak Moğolistan bölgesi metinlerinde *-yn-* şeklinde okunması gerektiğini söylediği ünsüz çiftinin Yenisey civarı yazıtlarında *-yn-* yerine *-y-* şeklinde okunması gerektiğini söyleyip, benim Begire yazıtında *any-* şeklinde okuduğum fiili de *ay-* şeklinde düzelterek okumaktadır.

Acaba Önder Çağırın'ın bu iddiaları doğru mudur? Konuyu yeniden değerlendirelim.

Önce “kalın n” (**n¹**) ünsüzünü ve bu ünsüzden türetilen diğer 5 ligatürü inceleyelim. Ancak *ligatür* kelimesinin anlamını da verelim.

Ligatür (*ligature*): 1. Bağ, iplik, sicim, kordon, şerit, bağlamaya yarayan şey; bağlama, birleşme, raptetme. 2. db. İki harfi birleştiren çizgi, iki harften veya iki işaretten oluşan yeni harf anlamına gelen bir kelimedir.

- Osman Fikri Sertkaya'ya göre **n¹**'den doğan **η** / **ng** ve **m** ligatürleri¹:

)	n¹
) + \ =) =	η
)) ⊗ = ⊗	m

a) **) n¹** Diş-dudak sesleri olan *d* - *t* ünsüzlerinin geniz (nazal) ünsüzü. Tek darbe ile yazılmaktadır. Ağız açıklığı derecesi de bütün geniz ünsüzleri (nazal ünsüzler) gibi 2 (iki)dir.

b) **| Geniz n'si** (Nazal n). Uluslararası fonetik alfabesinde **η** ile gösterilen ünsüzdür. Vilhelm Thomsen transkripsiyonunda **ng** ile gösterilen, eski Uygur metinlerinde de önce **ng**, 1970'li yıllardan beri de **ng** olarak gösterilen ses. İmlası **n¹** sesinin ortasına çekilen 45°lik bir yatay çizgi ile tamamlanmaktadır. Ünsüz iki darbe ile yazılmakta ancak genizden tek ses olarak telâffuz edildiği için **g** ağız açıklığı oranı taşımamaktadır. Yani bu işaret bir çift ünsüz değildir.

¹ Grafiklerin çizimlerini gerçekleştiren *TEKE Dergisi* Görsel Sanatlar Danışmanı Levent Alyap Beyefendi'ye teşekkür ederim.

c) ✦ Dudak sesleri olan *b - p* ünsüzlerinin nazalı olan **n** ünsüzü. İmlası önce **n** ünsüzünün ortasının biraz altına 45°lik bir açı ile sol ucu yukarıya doğru yatay bir çizgi, sonra **n** sesinin ortasının üzerine 45°lik bir açı ile sol ucu aşağıya doğru yatay bir çizgi ile, yani üç darbe ile yazılan bir ünsüzdür. Telâffuzu tek olduğu için diğer geniz sesleri (nazal sesler) gibi ağız açıklığı derecesi 2 (iki)dir.

- Osman Nedim Tuna'ya göre **nç**, **ny**, **nt** ligatürleri:

	nç
	ny
	nt

d) ✧ **nç** olarak okunan bu runa Osman Nedim Tuna'ya göre **n** ünsüzünün altına **ç** ünsüzünün gövdesinin getirilmesi ile oluşturulan bir ligatürdür. **n** ünsüzünün ağız açıklığı derecesi 2 (iki), **ç** ünsüzünün ağız açıklığı derecesi 1 (bir)dir.

e) ✨ **ny** runası. Bu runa Osman Nedim Tuna'ya göre **n** ünsüzünün altına **y** ünsüzünün eklenmesi ile elde edilen ligatürdür. Telâffuzu **ny**, yani İspanyolcadaki **señor** yazılıp “senyor” şeklinde telâffuz edilen **ñ** sesidir. Transkripsiyonu **ñ** veya **ñ** şeklinde yapılması gerekirken yanlışlıkla **ny** yazılarak çift ünsüz zannedilen **ñ** sesinin ağız açıklığı derecesi de diğer geniz ünsüzleri yani nazal ünsüzler gibi 2 (iki) olup, ligatürde **y** ünsüzü değeri yoktur.

f) ☺ **nt**. Osman Nedim Tuna'ya göre **n** runasının 90°lik sağa yatması ile içerisine **t** ünsüzünü karşıladığı kabul edilen üç nokta ile yazılmaktadır. **n** ünsüzünün ağız açıklığı derecesi 2 (iki), **t** ünsüzünün ağız açıklığı derecesi 0 (sıfır)dir.

Röhrborn'un "Zu einem Dialekt-Differenzienden Lautübergang im alttürkischen"⁵ başlıklı yazısıdır.

tonyukuk veya **tunyukuk** kelimesinin okunuşu:

Vilhelm Thomsen'den beri kendi yazıtında ↓↓>> şeklinde imlâsı çeşitli kişiler tarafından *tonyukuk* (*toyukuk*, *toñuquq*) okunmuştur. Kelimeyi tunyukuk şeklinde okuyan ilk kişi 1970'li yıllarda James Russell Hamilton'dur. Bu okuma daha sonra Talat Tekin tarafından da benimsenmiştir.

Kelimenin Bilge Kağan yazıtında ↓↓>> t¹wn¹y¹wkwk imlâsı ile geçmesi, ünsüz sırasının **ny** olduğunu göstermektedir.

Önder Çağırın, Bilge Kağan yazıtında geçen **tonyukuk** veya **tunyukuk** şeklindeki **ny** ünsüz sırasının metatezli bir şekil olduğunu ve bu şeklin kendi yazıtındaki **toynukuk** (Önder Çağırın'a göre) şeklinden daha eski bir özellik olduğunu söylüyor.

Önder Çağırın'a göre **tonyukuk** veya **tunyukuk** imlâlî kelimeyi taşıyan Bilge Kağan yazıtı 734 tarihini taşıdığına göre, "Bilge Toynukuk" yazıtı en erken 735, en geç ise 745 yılında yazılmış olmalı imiş. Yani Önder Çağırın, Bilge Tonyukuk yazıtının merhum Osman Nedim Tuna'nın sohbetlerine dayanarak Kök Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarından sonra yazıldığını söylüyor ve yazıt için yeni bir tarihlendirme yapıyor.

Ancak Bilge Tonyukuk kendi yazıtında hiç de böyle söylemiyor. Yazıtın son cümlesi şöyle: *türk bilge : k(a)g(a)n : türk sir bod(u)n(u)g : og(u)z bod(u)n(u)g : ig(i)dü : ol(ur)ur* "Türk Bilge Kağan, Türk Sir halkını, Oğuz halkını besleyerek tahtta oturuyor". Yani Bilge Tonyukuk kendi taşını yazarak tamamlayıp diktiğinde Bilge Kağan sağdır. O hâlde Bilge Tonyukuk yazıtı, nasıl olur da Bilge Kağan'ın ölümünden sonraya 735-745 yılları arasında tarihlenir. Önder Çağırın lütfen Osman Fikri Sertkaya'nın "Bilge Tonyukuk'un abidelerinin tarihlendirilmesi üzerine"⁶ başlıklı yazısını, hem de birkaç kez, okuyup sindirmelidir. Çünkü yazımı bir defa okuyan benim demediğimi naklediyor.

Hatice Şirin-User, *NTV Tarih*, Sayı 44, Eylül 2012, s. 41'de Tonyukuk yazıtının tarihlendirilmesi için "**Prof. Dr. Osman Fikri Sertkaya Tonyukuk'un Bilge Kağan ve Kül Tigin yazıtlarına yanıt içeren üslubu nedeniyle yazıtın tarihini 732-734 olarak tahmin eder**" diyor. Hâlbuki ben yazımda Bilge Tonyukuk'un Kök Tigin yazıtındaki satırlara cevap verdiği ni söylemişim:

⁵ Klaus Röhrborn, "Zu einem Dialekt-Differenzienden Lautübergang im alttürkischen", *Materia Turcica*, 7-8, 1981-1982, s. 295-305.

⁶ Osman Fikri Sertkaya, "Bilge Tonyukuk'un abidelerinin tarihlendirilmesi üzerine", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XXIV-XXV, 1986, s. 347-362 ve *Göktürk Tarihinin Meseleleri*, Ankara, 1995, s. 113-128.

Bana göre, Tonyukuk, Köl Tigin abidesi dikildiğinde, Doğu yüzünde kendi devrinden önceki ve kendisinin karışmış olduğu hadiselerin anlatılışını okumuş ve oradaki bilgilere açıklayıcı bir cevap vermiş olmalıdır. O takdirde Köl Tigin abidesinin dikiliş tarihi olan 732 ve sonrası Tonyukuk'un abidelerini yazdırmış ve diktirmiş olduğu zamandır. Bu zaman da hiçbir vakit 734 yılını geçemeyeceğine göre, Tonyukuk abidelerinin yazılış tarihi, 732 ile 734 yılları arasında olmalıdır. Belki Tonyukuk birkaç yıl daha yaşamıştır.

Bilge Kağan 25 Kasım 734 tarihinde ölür ve yazıtı da 22 Haziran 735'te dikilir. 732-734 yılları arasında dikildiğini söylediğim bir taş nasıl olur da Haziran 735'te dikilen Bilge Kağan yazıtına yanıt içerir. Hatice Şirin-User Köl Tigin yazıtındaki bazı satırların Bilge Kağan yazıtında da aynı olmasından dolayı yukarıda naklettiğim cümlesini yazmış olmalıdır.

0. Bir an için **ny** runası hakkında yazdıklarımın yanlış olduğunu yani ünsüz sırasının -ny- değil de -yn- sırası ile yazıldığını kabul edelim ve bu kelimeyi Uygur yazısı ile yazılmış metinlerde arayalım. Acaba ibare *Bilge Tonyukuk ~ Tunyukuk* mu yoksa *Bilge Toynukuk ~ Tuynukuk* mu yazılmış.

Albert August von Le Coq 1912'de *Vilhelm Thomsen Armağanı*'nda (*Festschrift für Vilhelm Thomsen*)⁷ "Ein manihaisches Buch-Fragment aus Chotscho [Hoço'dan bir Manihey kitap parçası]" adlı bir makale yayımladı.

Le Coq bu yazısında 12 Ocak 1905'te bulduğu Uygur harfleri ile yazılmış bir kitap sahifesini transkripsiyonlayarak çevirmiştir. Yazma parçasının 2. yaprağının birinci yüzünün ikinci satırında geçen isim şöyle: **bilgä-ä tonyux[uq]**. Yani kişi adı Uygur harfleriyle **ny** sırası ile yazılmış. Yani sıralamada önce **n** sesi sonra da **y** sesi gelmekte. Ağız açıklığı sırası vs. gibi unsurlar göz önüne alınmamış.

Mani sahasına yani "N - Diyalektine" ait bu metinde **tonyukuk** kelimesinin **tonukuk** şeklinde geçmesi gerekirken Göktürkçeden naklen **tonyukuk** şeklinde geçmesi önce **n** sonra da **y** şeklindeki **ny** okunuş sırasını yeteri kadar aydınlatmıştır sanırım.

Önder Çağırın **bilgä-ä tonyux[uq]** şeklini de metatezli örnek olarak açıklarsa, kendisinin "Yenisey yazıtlarında sesin -y- olarak okunması" görüşü tarihe karışır. Çünkü Uygur harfli bu metin Yenisey yazıtlarından sonraya, 8-9. yüzyıla aittir.

Bana değil gözlerine inanan kişiler aşağıdaki internet adresinde bulunan renkli dijital kopyada **Bilge Tonyukuk** kelimesini okuyabilirler:

⁷ Albert August von Le Coq, "Ein manihaisches Buch-Fragment aus Chotscho [Hoço'dan bir Manihey kitap parçası]", *Festschrift für Vilhelm Thomsen zur Vollendung des Siebzigsten Lebensjahres am 25. Januar 1912 dargebracht von Freunden und Schülern*, Leipzig, 1912, s. 145-154.

[<http://www.bbaw.de/forschung/turfanforschung/dta/images/u0001abseite1.jpg>]

ny runasını ny yerine y okuyan Türkolog da vardır. Kazak Türkolog Sartkocaulı Karcaubay *Orhon Muraları* adlı eserinde ↓↓>> runalarını “tuyuquq” şeklinde okumasının açıklamasını yapmaktadır.⁸ Bu okuyuşunu *Orhon Eskertkişterining Atlası*⁹ = *Atlas Orhonskih Pamyatnikov*¹⁰ adlı eserinde de görmek mümkündür. Sartkocaulı Karcaubay Bilge Tonyukuk ~ Tunyukuk yazıtının ilk satırını şöyle okumuştur: “*Bilige Tuyukuk¹ ben özüm tabgaç iline kıldım*” (Kazakça yayım: s. 315; Rusça yayım: s. 317). 1 numaralı dipnotunda da şöyle bir açıklama yer alıyor: “Bügan deyingi zetteüşiler “toñuquq” (Тонихух) dep okup keledi = Drugiye issledovateli do sih por çitali kak “toniuquq” ili “tonyuquq”.

Sartkocaulı Karcaubay *Bayırkı Turik Cazuvıning Genezisi*¹¹, adlı eserinde s. 155’teki levhanın 23. sırasında; s. 165’teki levhanın 21. sırasında ve s. 173-174’teki levhanın 20. sırasında > runasına karşılık olarak “y” sesini vermektedir. Ayrıca s. 160’ta da şu açıklama yer almaktadır: “2. Buginge deyin day tudırıp kelgen > keskinining meni “ny” emes “y” ekenin ugınuvga mümkindik berdi”. Ayrıca s. 197’de >>↓ kooy “koy”; s. 198’de >>>↓ kutay “Kıtay” (Kidan) okuyuşları yer almaktadır.

Pek tabii ki Sartkocaulı Karcaubay’ın > runasını ny yerine y ile transkripsiyonlaması doğru değildir. Bunun doğru olmadığını Uygur harfli Mani metnindeki şekil ortaya koymuştur.

1. Önder Çağırın’ın yazısında kendi kurgusunu desteklemek için Hemçik Cırgak yazıtından verdiği **er sayım** ve **er toyukçin** örneklerini de düzeltelim.

Önder Çağırın, Hüseyin Namık Orkun’un *Eski Türk Yazıtları*’ndaki Kemçik Cırgak yazıtı neşri yerine T. Tekin¹² ve İgor V. Kormuşin¹³ yayımını kullanmalı idi. Maalesef 80 yıl kadar önceki okunuşları eskimiş kaynağı kullandığı için yanlış hükümlere varmıştır.

Önder Çağırın’ın **er sayım** olarak okuduğu ibare Hüseyin Namık Orkun’da **k(a)nta (e)r s(a)y(i)m (a)k n r ğ y** cümlesi içerisinde. Ancak bu satırın üstündeki satırda da **(a)bda (e)ğ(e)y(i)ng (a)t(i)m (a)k n r ğ y** cümlesi görülmektedir. Baş kafiyeli bu iki mısranın doğru transkripsiyonları şöyledir:

(a)bda g(e)y(i)k¹⁴ (a)tm(a)k n(e) (e)rg(e)y?

⁸ Sartkocaulı Karcaubay, *Orhon Muraları. Tarihnamalık-Derektanuvlık Talday*, 1 Kitap, Astana, 2003, s. 274.

⁹ Mirzatay Coldasbekov - Sartkocaulı Karcaubay, *Orhon Eskertkişterining Atlası*, Astana, 2005.

¹⁰ Mirzatay Coldasbekov - Sartkocaulı Karcaubay, *Atlas Orhonskih Pamyatnikov*, Astana, 2006.

¹¹ Sartkocaulı Karcaubay, *Bayırkı Turik Cazuvıning Genezisi*, Astana, 2007.

¹² Talât Tekin, “Hemçik-Çırgakı yazıtı”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, 9, İstanbul, 1999, s. 5-15; Talât Tekin, “Hemçik-Çırgakı yazıtı”, *Makaleler II. Tarihi Türk Yazı Dilleri*, Ankara, 2004, s. 578-587.

¹³ İgor Valentinoviç Kormuşin, *Tyurkskiye Yeniseyskiye Epitafii: Grammatika, Tekstologiya*, Moskova, 2008, s. 41-57.

(a)k(i)nta (e)r s(a)nçm(a)k n(e) (e)rg(e)y?¹⁵

“avda geyik avlamak ne olacak?” (= (Ben öldüm). Avda geyiği <artık> kim avlayacak?)

“akında er mızraklamak ne olacak?” (= (Ben öldüm). Savaşta düşmanı <artık> kim mızraklayacak?)

Böylece **er sayım** şeklindeki bir okuyuş da tarihe karışmış oluyor.

Yine **er toyukçin** ibaresinin yeni transkripsiyonu ise **(e)r at uyuk üç(ü)n** veya **(e)r at(i) uyuk için** şeklinde olup anlamı da “kahramanlık (= erlik) adı olduğu için” şeklindedir. Böylece **toyukçin** şeklindeki bir okuyuş da tarihe karışmış oluyor.

2. Tonyukuk kelimesinin **toynak+ok** şeklinde açıklanması V. M. Nadalyaev’in 1963 yılında yaptığı etimolojik açıklamaya göre şöyledir: V. M. Nadalyaev (1963), (↓↓) ibaresini etü’deki * t u y u k “hayvan tırnağı, toynak”tan getirmiş ve ilk defa olarak t u y u k u k okuduğu ibareyi * t u y u k + o k “Hayvan tırnağı + ok” şeklinde açıklamıştır.¹⁶

Ancak bu açıklamadan üç yıl sonra, 1966’da, Sergey G. Klyaştorniy “Tonyukuk Aşide-Yüanşjen” başlıklı makalesinde **ton ~ tun** kelimesinin Çince **yüan** ile, **yukuk** kelimesinin de Çince **şjen** kelimesi ile ayniliğini ortaya koymuştur.¹⁷

Klyaştorniy filolojik çözümüne esas olarak Friedrich Hirth’in Tonyukuk hakkındaki *T’un-yü-ku und A-schī-tō Yüan tschön sind nur verschiedene Namen für ein dieselbe Persönlichkeit*¹⁸ görüşünü esas alır ve Türkçe ibarenin Çince paraleli olan yüan çên =(okunuşu yüan çen) ile karşılaştırır.

yüan [Mathews: 7707 (10+2) “The first, the head; the chief. The eldest; the principal”]; Giles: 13.744 (10+2) “First; beginning; head; original; principal; primary; eldest”.

¹⁴ Tonyukuk yazıtının 8. satırında 𐰽𐰽 imlâsı ile *g(e)y(i)k* şeklinde yer alan kelime Kemçik-Cirgaki yazıtında 𐰽𐰽 *g(e)y(i)k* imlâsı ile yer almaktadır. Kelime başında *k-* yerine *g-* yazılması dikkate değer bir imlâdır. Bu imlâda harf yanlış mı yazılmıştır, yoksa doğru yazılarak bir telâffuzu mu göstermektedir?

¹⁵ Marcel Erdal bu satırları *Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon*, (Vol. I, Wiesbaden, 1991, s. 301)’da *(a)vda G²Y²η (a)tm(a)k n(ä)rgäy? / (a)k(i)ta (ä)r s(a)nçm(a)k n(ä)rgäy?* okuyor. Göktürk harflerinin okunuşunun 100. yıl dönümü dolayısıyla 1993’te Hakasya’da yapılan uluslararası sempozyum vesilesi ile 29 Haziran 1993’te Minusinsk’teki Martıyanov Müzesi’nde E-41 yazıtı üzerinde yaptığım inceleme çalışması esnasında müzede benimle birlikte olan Marcel Erdal’ı çağırarak “*Şu kelimeyi okur musun?*” dediğimde Marcel kelimeyi *g(e)y(i)k* şeklinde okudu. O zaman “*Niçin kitabında kelimenin son ünsüzünü -k² yerine -η okudun?*” diye sorduğumda, “*Yanlış okumuşum*” demedi, “*Öyle mi okumuşum?*” diyerek soruma soru ile cevap verdi.

¹⁶ V. M. Nadalyaev, “Çtenie orhono-yeniseyskogo znaka y i etimologiya imeni Tonyukuka”, *Tyurkologičeskie İssledovaniya*, M.-L. 1963, s. 212-213.

¹⁷ S. G. Klyaştorniy, “Tonyukuk - Aşide Yüan’çjen”, *Tyurkologičeskiy Sbornik 1966*, 1966, s. 202-205.

¹⁸ Friedrich Hirth, “Nachworte zur Inschrift des Tonjukuk. Beiträge zur Geschichte der OstTürken im 7. und 8. Jahrhundert nach chinesischen Quellen. I. Zeit des Ku-tu-lu (Ilteres Khan)”, *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei, Die Inschrift des Tonjukuk zwischen Nalaicha und der Tola*, St. Petersburg, 1899, s. 2.

chên¹⁹ [Mathews: 301 (96+5) “Precious, rare, as gems. To prize”; Giles: 599 (96+5) “Precious; rare, beautiful; as gems. Delicate; delicious; as flavours. To prize”].

Klyaştorıny Hirth’in hipotezinden yola çıkarak *t o n y u k u k* ibaresini ibarenin Çince paraleli veya tercümesi olan *y ü a n c h ê n* ile açıklar. Klyaştorıny’a göre Çince *y ü a n* “birinci, birinci sınıf soydan, ilk çocuk”, *c h ê n* sözü ise “kıymet, hazine” anlamında olup Çince *y ü a n c h ê n* ibaresi “birinci sınıf değer (kıymet), ilk çocuk - hazine” demektir ve ikisi birlikte *t o n y u k u k* ibaresinin karşılığıdır.

Buna göre *t o n y u k u k* ibaresinin ilk unsuru olan *t o n* “ilk, birinci” anlamında bir kelime olup, bu anlam DLT’ten beri tespit edilebilmektedir. Kelime Çağdaş Türk lehçelerinde *-u-* ile geçmektedir. Altay. *tun pala* “birinci çocuk”; Hakas. *tun* “birinci”; Tuva. *dun* “birinci, önde giden”; Kırgız. *tun* “birinci”; Özbek. *tungiç* “birinci” vs. *y u k - u k* ise eski Uygur hukuk belgelerinden bilinen *y o k - ~ y u k -* “saklamak, korumak” fiilinden yapılmış bir isim olup “saklanan, korunan şey, kıymet hazine, ziynet”tir.

o ~ u konusunda öğrencilerimizin sıklıkla sorduğu sorulardan birisi de şudur: “Hocam! Tonyukuk mu okumalıyız yoksa Tunyukuk mu?”. Ben onlara şöyle cevap veriyorum: “Sahasına ve bölgesine göre ikisi de doğrudur. Çünkü Doğu Türkçesi’nde dar yuvarlak ünlü ile telâffuz edilen *tun, tunguç, tugmak* vs. gibi şekiller Batı Türkçesi’nde geniş yuvarlak ünlü ile *ton, tonguç, dogmak* şeklinde telâffuz edilmektedir”.

Yukarıda verilen açıklamalara dayanarak devlet adamı olan, ordu komutanlığı ile başbakanlık (**apa tarkan**) yapmış olan Bilge Tonyukuk’un mesleğinin “nalbantlık” olduğu gibi garip çıkarımlardan vazgeçilmelidir.

3. Ben de bu cevap yazımı Önder Çağırın’ın **Sonuç** cümlesine benzer bir şekilde bitireyim:

“Yukarıda verilen açıklamalar ile örnekler, **ᠨ** runasının, Uygur devresinin Mani sahasındaki ilk metinlerinde de görüldüğü gibi, Göktürkçenin Orhon tabakasında da Yenisey tabakasında da, önce **n** sonra da **y** sırası ile **ny** şeklinde okunması gerektiğini göstermektedir. Çeşitli Türkologların bugüne kadar yaptıkları **ny** şeklindeki okumaları yanlış değildir.”

¹⁹ krş. **chên** 301 (96+5) + **chu** 1349 (96+6) **cin çü** > **yin çü** “inci”.

Kaynaklar:

- COLDASBEKOV, M. - KARCAUBAY, S. (2005). *Orhon Eskertkişterining Atlası*, Astana.
- COLDASBEKOV, M. - KARCAUBAY, S. (2006). *Atlas Orhonskih Pamyatnikov*, Astana.
- ÇAĞIRAN, Ö. (2012), Köktürk Türkçesi'ndeki Bir Çift Ünsüz İşareti 'Ɪ' Üzerine *TEKE, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 1/3, 16-22.
- ERDAL, M. (1991). *Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon, Vol. I*, 301.
- GABAIN, A. V. (1938). Briefe der uigurischen Hüen-tsang-Biographie. *Sitzungsberichte der preußischen Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Klasse*, 371-414.
- HIRTH, F. (1899). Nachworte zur Inschrift des tonjukuk. Beiträge zur Geschichte der OstTürken im 7. und 8. Jahrhundert nach chinesischen Quellen. I. Zeit des Ku-tu-lu (Ilteres Khan), *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei, Die Inschrift des Tonjukuk zwischen Nalaicha und der Tola*, 2.
- KARCAUBAY, S. (2003). *Orhon Muraları. Tarihnamalık-Derektanuvlık Talday*, 1 Kitap, Astana.
- KARCAUBAY, S. (2007). *Bayırkı Turik Cazuvıning Genezisi*, Astana.
- KLYAŞTORNIY, S. G. (1966). Tonyukuk - Aşide Yüan'çjen', *Tyurkologičeskiy Sbornik 1966*, 202-205.
- KORMUŞİN, İ. V. (2008). *Tyurkskiye Yeniseyskiye Epitafii: Grammatika, Tekstologiya*, Moskova.
- LE COQ, A. A. (1912). Ein manihaisches Buch-Fragment aus Chotscho. *Festschrift für Wilhelm Thomsen zur Vollendung des Siebzigsten Lebensjahres am 25. Januar 1912 dargebracht von Freunden und Schülern*, 145-154.
- NADALYAEV, V. M. (1963). Çtenie orhono-yeniseyskogo znaka y i etimologiya imeni Tonyukuka. *Tyurkologičeskie İssledovaniya*, M.-L. 212-213.
- RÖHRBORN, K. (1981). Zu einem Dialekt-Differenzienden Lautübergang im alttürkischen. *Materia Turcica*, 7-8, 295-305.
- SERTKAYA, O. F. (1986). Bilge Tonyukuk'un Abidelerinin Tarihlendirilmesi Üzerine. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XXIV-XXV, İstanbul, 347-362.
- SERTKAYA, O. F. (1995). *Göktürk Tarihinin Meseleleri*, Ankara.
- SERTKAYA, O. F. (1995). Yenisey Yazıtlarının Yayınlarındaki Bazı Okuma ve Anlamlandırılmaların Düzeltilmesi, Yeni Okuma ve Anlamlandırma Teklifleri, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten 1993*, Ankara. 67-75.
- TEKİN, T. (1999). Hemçik-Çırgakı Yazıtı. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 9, Ankara, 5-15.
- TUNA, O. N. (1994). Eski Doğu Türk Yazısında Kullanılan Ligatürler, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1990*, Ankara. 216-218.